

Działalność Komisji Badań nad Antykiem Chrześcijańskim TN KUL w roku akademickim 2023/2024

**Activity of the Committee for Research on the Christian Antiquity of the Learned
Society KUL in the Academic Year 2023/2024**

Anna Głowa⁵, Ks. Marek Szynkowski⁶, Ks. Maciej Szkopiński⁷, Paweł Głowacki⁸

W roku akademickim 2023/2024 odbyło się dziewięć posiedzeń Komisji Badań nad Antykiem Chrześcijańskim TN KUL, tradycyjnie organizowanych w przedostatni lub ostatni czwartek miesiąca i obejmujących wykład zaproszonego prelegenta oraz dyskusję. Spotkania już od kilku lat odbywają się online, dzięki czemu regularnie uczestniczą w nich badacze i studenci z wielu ośrodków naukowych w Polsce. Audytorium obejmuje zazwyczaj ponad dwadzieścia osób.

Tegoroczny cykl zainicjowało w październiku spotkanie z wykładem ks. dr. Adama Wilczyńskiego (KUL) pt. „Wpływ egzegezy biblijnej św. Hieronima na pisma św. Grzegorza Wielkiego”. W pierwszej części wystąpienia prelegent zestawiał ze sobą fragmenty dzieł Hieronima, przede wszystkim jego epistolografii, oraz pism Grzegorza, mówiące o znaczeniu lektury Pisma Świętego dla chrześcijanina. Następnie zademonstrował podobieństwa i różnice w podejściu do Pisma Świętego między Grzegorzem a komentatorami wschodnimi, przede wszystkim Orygenesem, od którego był zależny w swojej egzegezie Hieronim. W kolejnej części wystąpienia ks. dr. Wilczyński skupił się na analizie porównawczej egzegezy obu autorów w ich komentarzach do Księgi Ezechiela, udowadniając zależność Grzegorza od Hieronima, a zarazem zwracając uwagę na twórczy charakter wykorzystania przez Grzegorza refleksji egzegetycznej zawartej w Hieronimowym źródle. W dyskusji po

⁵ Dr Anna Głowa, adiunkt, Katedra Historii Sztuki, Instytut Nauk o Sztuce, Wydział Nauk Humanistycznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska; e-mail: annaglowa@kul.pl; ORCID: 0000-0002-0478-7563.

⁶ Ks. dr Marek Szynkowski, Wydział Teologiczny, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska; e-mail: marekszynkowski88@gmail.com; ORCID: 0009-0008-1457-7763.

⁷ Ks. mgr Maciej Szkopiński, uczestnik Teologicznego Studium Licencjackiego KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska; e-mail: mszkopinski@student.kul.pl; ORCID: 0009-0001-5564-2401.

⁸ Mgr Paweł Głowacki, uczestnik Szkoły Doktorskiej KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska; e-mail: pawel.glowacki@kul.pl; ORCID: 0000-0001-5243-508X.

prelekcji pytania zadali bądź też podzielili się swoimi przemyśleniami ks. prof. Mariusz Szram, dr hab. Tatiana Krynicka, ks. mgr lic. Marek Szykowski. Głównym tematem dyskusji była zależność autorów patrystycznych od siebie, a także sposób cytowania dzieł poprzedników oraz korzystania z ich refleksji. Podjęto także zagadnienie interpretacji przez Ojców Kościoła, św. Hieronima, św. Augustyna oraz św. Grzegorza Wielkiego, problematycznej perykopy o upomnieniu Apostoła Piotra przez Pawła (por. Ga 2,11-14).

W listopadzie gościem Komisji była dr Magdalena Łaptaś (UKSW), która wygłosiła referat pt. „Duchowa symbolika liczb w średniowiecznych kościołach Nubii”. Na wybranych przykładach (m.in. Górny Kościół w Banganarti) prelegentka zademonstrowała, że konstrukcja i dekoracja kościołów nubijskich oparta była na biblijnej symbolice liczb, która z kolei wywodziła się z tradycji astronomicznych rozwijających się w obrębie basenu Morza Śródziemnego. Pierwsza część referatu dotyczyła liczby siedem. Dr Łaptaś zwróciła uwagę, że liczba ta miała wyjątkowe znaczenie już w starożytnej Mezopotamii i Egipcie, a następnie Grecji i Rzymie, przede wszystkim ze względu na skojarzenie jej z liczbą planet. Następnie wskazała na znaczenie liczby siedem w Biblii, poczynając od siedmiu dni stwarzania świata, przez siedem kolumn będących symbolem Mądrości Bożej (Prz 9,1), po Apokalipsę św. Jana, w której liczba ta pojawia się wielokrotnie. W dalszej części referatu prelegentka zaprezentowała wzniesiony w XI wieku Górny Kościół w Banganarti z malarską dekoracją z XI-XIII wieku. W tej budowli siedem apsyd po wschodniej stronie kościoła powiązanych było z patronem kościoła – archaniołem Rafałem, który w Księdze Tobiasza powiedział o sobie: „Ja jestem Rafał, jeden z siedmiu aniołów, którzy stoją w pogotowiu i wchodzi przed majestat Pański” (Tb 12,6-15). Dr Łaptaś wspomniała również o innych przejawach szczególnego kultu siedmiu archaniołów w Nubii, np. o ich imionach wyrytych na ścianie jednego z nubijskich klasztorów nad Morzem Czerwonym. Prelegentka zaznaczyła ponadto, że liczby odkrywały także ważną rolę w zapisach kryptograficznych, np. imion archaniołów. Takie użycie liczb miało znaczenie ochronne i apotropaiczne. W drugiej części referatu omówiona została symbolika liczby dwanaście, kojarzonej z dwunastoma znakami zodiaku oraz dwunastoma Apostołami. Motyw ten pojawia się również w dekoracji malarskiej w Górnym Kościele w Banganarti. Są to sceny figuralne przedstawiające króla nubijskiego, trzymanego – i jakby unoszonego – przez archanioła, w towarzystwie Apostołów. Zdaniem prelegentki w architekturze i dekoracji

kościół odzwzorowana została symbolika kosmologiczna (siedem planet, dwanaście znaków zodiaku) powiązana z odniesieniami do siedmiu archaniołów i dwunastu Apostołów. Według dr Łaptaś w kopule kościoła mogło znajdować się przedstawienie Chrystusa jako słońca sprawiedliwości, co doskonale dopełniałoby oparty na symbolice astronomicznej program ideowy wyrażający się w konstrukcji i dekoracji kościoła. Po prelekcji odbyła się dyskusja, w której zabrał głos ks. prof. Mariusz Szram, rozwijając wątki związane z angelologią nubijską i chrystologią angelomorficzną, oraz prof. Urszula Mazurczak, zwracając uwagę na ważne znaczenie inskrypcji w przestrzeni sakralnej, a także pytając o możliwość interpretacji symboliki liczb w kluczu antropologicznym.

Podczas grudniowego spotkania wysłuchaliśmy referatu ks. prof. dr. hab. Józefa Naumowicza (UKSW) pt. „Dionizy Exiguus i jego chrześcijańska era – nowa, pełna interpretacja”. Prelegent na wstępie swojego referatu zaprezentował podstawy dla obliczania ery chrześcijańskiej i wyjaśnił, na czym polegała dionizyjska rachuba lat, która w zastanawiający sposób odbiegała od innych obliczeń. Dotychczasowi badacze z różnych ośrodków naukowych (m.in. z Oxfordu) uznawali, że geneza tej rozbieżności jest niemożliwa do wytłumaczenia. Ks. prof. Naumowicz w dalszej części referatu wskazał jednak okoliczności, które jego zdaniem pozwalają rzucić światło na tok rozumowania Dionizego i wyjaśnić jego rachubę lat. Prelegent ukazał postać Dionizego i jego działalność w szerokim kontekście historycznym i teologicznym, wychodząc od informacji przekazanych przez Kasjodora, który opisywał Dionizego jako „Scytę z pochodzenia, ale Rzymianina ze zwyczajów”. Czas, w którym Dionizy przebywał w Rzymie (497-526), był okresem wielkiego napięcia pomiędzy Wschodem i Zachodem – zarówno na gruncie czysto politycznym (objęcie rządów w Italii przez Teodoryka Wielkiego), jak i w Kościele (schizma akacjańska). W takich to okolicznościach kancelaria papieska prosi Dionizego o przygotowanie rachuby lat, która byłaby wspólna dla Zachodu i Wschodu. Ks. prof. Naumowicz zwrócił uwagę, że w tym też czasie przybyli do papieża mnisi scytyjscy z prośbą o uzupełnienie sformułowań Soboru Chalcedońskiego dotyczących Jezusa o określenie „Jeden z Trójcy Świętej, cierpiał/został ukrzyżowany za nas w ciełe”. W konkluzji ks. prof. Naumowicz stwierdził, że Dionizy w swojej rachubie lat zawarł teologię, która była bliska jemu jako mni-chowi scytyjskiemu, podkreślając jedność wcielenia i męki.

W styczniu prelegentem był dr hab. Kiril Marinow (prof. Uniwersytetu Łódzkiego), który wygłosił referat pt. „Piękny i zły syn zatracenia.

Postać Antychrysta w literaturze pseudokanonicznej średniowiecznej Bułgarii”. W oparciu o liczne źródła pisane prof. Marinow przedstawił wyłaniający się z nich wizerunek postaci Antychrysta, np. takie cechy i sposoby działania jak: piękny wygląd, świadczący o szlachetnym pochodzeniu i przymiotach ducha; mowa, która podoba się tłumom, a więc pochlebstwa, zapewnienia o powodzeniu, dobrobycie i szczerych intencjach z jego strony; cuda i znaki; ustanowienie fałszywego pokoju. Wszystkie utwory wyróżniają kilka najważniejszych etapów w życiu i działalności Antychrysta: narodzenie z mniszki, zjawiskowe wkroczenie na arenę historii i objęcie świeckich rządów; prześladowanie wiernych; wkroczenie do Świątyni Jerozolimskiej i walka z dwoma świadkami, których Bóg zsyła, aby go zdemaskowali; upadek i ostateczne potępienie. W konkluzji prelegent wskazał miejsce i znaczenie dzieł pseudokanonicznych w życiu religijnym, literaturze i kulturze średniowiecznej Bułgarii. Poprzez aktualizację dziejów biblijnych, historii świętej i odniesienie ich do własnej historii (bizantyńskiej i bułgarskiej) utwory te wzmacniały pedagogiczny i moralizatorski przekaz, próbowały też wyjaśniać intrygujące kwestie eschatologiczne, sprzyjały pogłębieniu więzi z literaturą i kulturą bizantyńską – swoistą „kulturą matką” chrześcijańskiej Bułgarii i są dowodem pogłębionej chrystianizacji Bułgarów.

W lutym wykład pt. „Zagadnienia autobiografii wczesnochrześcijańskiej” wygłosił ks. prof. dr. hab. Marek Starowieyski (Uniwersytet Warszawski). Rozpoczynając swój referat, prelegent zwrócił uwagę, że zagadnienie autobiografii chrześcijańskiej nie doczekało się dotychczas gruntownego opracowania. Zdaniem ks. prof. Starowieyskiego najstarsze autobiografie znajdują się w Biblii i są to np. wyznania Jeremiasza oraz innych proroków, lecz autobiografia chrześcijańska ma inne korzenie, wynika po prostu z ludzkiej potrzeby spisywania wspomnień. Zaznaczył też, że jego zdaniem *Wyznania* Augustyna, które najczęściej przychodzą na myśl, gdy mowa o chrześcijańskich utworach autobiograficznych, nie są autobiografią, lecz wielką modlitwą. W trakcie referatu prelegent wymienił utwory, które jego zdaniem można nazwać autobiografiami. Zwrócił przy tym uwagę, że na Zachodzie dominuje typ autobiografii, który koncentruje się na nawróceniu i jest swego rodzaju spowiedzią życia, podczas gdy na Wschodzie tematem autobiografii są raczej przemiany intelektualne (np. wspomnienia szkolne, kwestia warsztatu pisarskiego). Wyróżnił również grupę wspomnień męczenników, żywoty mnichów i pseudoautobiografie. W dyskusji ks. prof. Szram podziękował prelegentowi za próbę uporządkowania materiału zarówno pod względem treści,

jak i formy oraz zauważył, że właściwie nie ma w literaturze wczesnochrześcijańskiej odrębnego gatunku literackiego, jakim jest autobiografia, a jedynie wątki autobiograficzne w utworach należących do różnego rodzaju innych gatunków literackich. Prof. Kirył Marinow dodał, że również bizantyńska literatura nie została gruntownie pod tym kątem zbadana, a także zawiera wiele takich wątków.

W marcu odbyło się posiedzenie z referatem dr. Przemysława Piwowarczyka (prof. Uniwersytetu Śląskiego) pt. „Kolekcje cudów św. Menasa w językach chrześcijańskiego Wschodu”. Na początku swojego wystąpienia dr Piwowarczyk przedstawił historię kultu św. Menasa i sanktuarium w Abu Mina w pobliżu Aleksandrii. Miejsce to było jednym z najpopularniejszych centrów pielgrzymkowych późnej starożytności. Zapewne pod koniec VI wieku ułożono tam zbiór cudów, który w różnych wariantach zachował się w kilku językach chrześcijańskiego wschodu (m.in. koptyjskim, greckim, arabskim, nubijskim, etiopskim, armeniskim). Cuda te są szczególnie interesujące dla historyka zajmującego się logistyką pielgrzymkową w antyku, zwłaszcza że zarówno Abu Mina, jak i port przesiadkowy w Filoksenite nad jeziorem Mariut, z którego korzystali pielgrzymi, zostały przebadane archeologicznie, dzięki czemu można połączyć ze sobą dane literackie oraz świadectwa materialne. Dr Piwowarczyk w referacie zaprezentował część wyników badań, jakie wraz z siedmioosobowym zespołem prowadzi w ramach grantu NCN, którego wynikiem ma być synteza dotycząca kolekcji cudów św. Mensasa, zawierająca również edycję źródeł dotychczas niepublikowanych. Prelegent zwrócił uwagę, że cuda św. Menasa wiążą się zazwyczaj z ekonomiczną stroną działalności sanktuarium, a wiele z nich to tzw. „cuda karzące”, które mają na celu przywrócenie porządku społecznego i odzwierciedlają „ludową” mentalność tamtych czasów. W dyskusji prof. Urszula Mazurczak zadała pytanie odnoszące się do architektonicznej struktury sanktuarium, a konkretnie istnienia krypty. Dr Piwowarczyk potwierdził, że w sanktuarium znajdowała się krypta, która wzmiankowana jest cudach i udokumentowana w badaniach archeologicznych. Następnie, za sprawą uwag ks. prof. Stanisława Longosza, w dyskusji rozwinięty został wątek „cudów karzących”. Prof. Kirył Marinow zadał pytanie o poziom literacki tych tekstów. Prelegent wyjaśnił, że cuda z Abu Mina są prostymi tekstami, nie ma w nich cytatów biblijnych czy intertekstualnych nawiązań, jakie znaleźć można np. w cudach greckich. Ks. prof. Mariusz Szram spytał, czy w tekstach tych zdarzają się analogie do cudów biblijnych, jak to często ma miejsce w innych zbiorach cudów, a także czy są cuda mające

pokazać wyższość chrześcijaństwa nad innymi religiami. Dr Piwowarczyk odpowiedział, że analogii do cudów biblijnych nie ma, z wyjątkiem jednego cudu wydobywania wody ze skały, liczne natomiast są cuda, których wynikiem jest nawrócenie (w tym np. historia Żyda, który został oszukany przez chrześcijanina, a po ukaraniu owego chrześcijanina przez św. Menasa Żyd nawrócił się). Na koniec ks. prof. Szram przypomniał, że liczne teksty ze zbioru cudów św. Menasa zostały przetłumaczone przez dr. Piwowarczyka na język polski.

Na kolejnym, kwietniowym, posiedzeniu Komisji referat pt. „Bizantyńskie postrzeganie Europy Wschodniej w VII-X w. Stare i nowe paradygmaty” wygłosił dr hab. Jarosław Dudek (prof. Uniwersytetu Zielonogórskiego). Prelegent zaczął od podkreślenia roli Kaganatu Chazarii w relacjach Europy Wschodniej z Bizancjum w omawianym okresie. Prof. Dudek zauważył, że historia Chazarii jest najczęściej prezentowana z perspektywy źródeł hebrajskich i muzułmańskich, podczas gdy źródła bizantyjskie, choć mniej liczne, zawierają wiele danych rzucających światło na systematyczne i intensywne kontakty Bizancjum z kaganatem chazarskim. W kolejnej części wystąpienia prof. Dudek omówił kluczowe znaczenie Konstantynopola w stworzeniu i zachowaniu repozytorium wiedzy o Chazarii, a także newralgiczną rolę Półwyspu Krymskiego w dyplomatycznych i misyjnych relacjach Cesarstwa z kaganatem. Zdaniem prelegenta cezurę końcową dla omawianego etapu odkrywania Europy Wschodniej przez Bizantyńczyków stanowi okres wzrostu dominacji Rusów na tych terenach, zapoczątkowany przez wyprawy Światosława oraz przyjęcie chrztu przez Włodzimierza Wielkiego. Na koniec prof. Dudek zwrócił uwagę na zmianę w charakterze źródeł dotyczących Europy Wschodniej w późniejszym okresie. Chazarom, a zwłaszcza okolicznościom upadku ich państwa, bizantyńscy historycy po Konstantynie Porfirogenecie nie poświęcali żadnej uwagi, a informacje o Rusach są zdawkowe i ogólnikowe. W dyskusji wzięli udział prof. Urszula Mazurczak, prof. Kirył Marinow, ks. prof. Stanisław Longosz. Rozwinięto m.in. wątek akulturacji ludów stepowych i znaczenia chrztu dla tego procesu, jak również poruszono związaną z tym kwestię postrzegania przez Cesarstwo Bizantyjskie, a dokładniej przez jego przywódców duchownych i politycznych, Europy Wschodniej jako obszaru misyjnego. W odpowiedzi na pytanie prof. Urszuli Mazurczak o budownictwo na terenie Europy Wschodniej omawianego okresu prof. Dudek udzielił informacji, że była to głównie architektura obronna, wznoszona z importowanych

z Krymu materiałów (kamienia i cegły) przez rzemieślników bizantyjskich pracujących dla władców kaganatu.

W maju prelegentem był dr hab. Jacek Bonarek (prof. Akademii Piotrkowskiej), który wygłosił wykład pt. „Heretycy w czasach dynastii macedońskiej w polityce państwa i Kościoła”. Prof. Bonarek w referacie przedstawił historię rozwijających się na terenie Bizancjum w czasach dynastii macedońskiej herezji, głównie paulicjan i bogomiłów, ale także mało znanej sekty atynganów. Prelegent, analizując źródła, akcentował szczególnie kwestię wykorzystania herezji do walki politycznej. Wspomniał także o zupełnie innym traktowaniu napływającej do Cylicji ormiańskiej ludności monofizyckiej niż paulicjan czy innych heretyków, nazywając to „oswajaniem” niektórych herezji. W dyskusji zabrali głos ks. prof. Józef Naumowicz, ks. prof. Mariusz Szram, ks. prof. Stanisław Longosz i prof. Jarosław Dudek, pogłębiając kwestię użycia terminów „herezja”, „heretycy” w kontekście historii Kościoła, jak również polityki.

Tegoroczny cykl spotkań zakończył się w czerwcu posiedzeniem z referatem dr. hab. Tatiany Krynickiej (prof. Uniwersytetu Gdańskiego) pt. „Gwiazdne niebo w *Etymologiach* Izydora z Sewilli”. Na wstępie prof. Krynicka scharakteryzowała ogólny stosunek Izydora z Sewilli do poglądów autorów pogańskich w zakresie sposobu obliczania czasu i tłumaczenia ruchu gwiazd, zaznaczając, że konsekwentnie odróżnia on astronomię, jako naukę przyrodniczą, od astrologii, jako dziedziny związanej z zabobonami. Swoje streszczenie starożytnej wiedzy o astronomii Izydor zawarł w *Etymologiach* w księdze III, a podzielić je można na trzy części: wprowadzenie (rozdz. 24-27), trzon (rozdz. 28-69) i omówienie nazewnictwa (rozdz. 70). Poza dokładnym przedstawieniem wykładu biskupa z Sewilli np. w kwestii funkcjonowania sfery niebieskiej, pochodzenia światła księżycowego i sposobu działania Słońca prelegentka zwróciła uwagę na kilka ogólnych spraw związanych z charakterem dzieła Izydora. Po pierwsze, zaznaczyła, iż jego epoka nie szukała nowych prawd – stała na stanowisku, że prawda została już odkryta i można ją jedynie porządkować. W tym świetle oryginalność autora wynika z odmiennego celu i okoliczności powstania dzieła. Po drugie, prelegentka zwróciła uwagę, iż autor *Etymologii* łączy w nich odkrycia filozofów greckich, inspiracje od poetów rzymskich i przekaz biblijny. W podsumowaniu prof. Krynicka zaznaczyła, że Izydor, podejmując swoją pracę nad *Etymologiami*, nie przestaje być duszpasterzem. Starożytni postawili astronomię na szczycie siedmiu nauk, by ludzi uwikłanych w sprawy ziemskie

skłonić do oderwania się od nich i skierowania ku rozważaniu spraw niebieskich. Ten cel przyświecał również biskupowi Sewilli. W dyskusji wzięli udział ks. prof. Stanisław Longosz, ks. dr hab. Janusz Lewandowicz, ks. prof. Mariusz Szram, dr Dorota Narewska, dr hab. Agnieszka Heszen, p. Wojciech Stawiszyński. Pytano m.in. o autorów z których czerpał Izydor, o jego spojrzenie na znaczenie liczb i przypisywanie im nadzwyczajnych właściwości, o jego oryginalność jako autora, o umiejętność zachwyty nad światem i dostrzegania w nim różnych zjawisk, a także o wykorzystanie przez niego w swych pracach tekstów Filona Aleksandryjskiego i Filastriusza z Brescii.

Podsumowując tegoroczną działalność Komisji Badań nad Antykiem Chrześcijańskim, można stwierdzić, że spotkania obejmowały szeroki przekrój tematów z różnych dziedzin – od patrologii, przez historię Kościoła, historię, historię sztuki, archeologię, filologię klasyczną, od pierwszych wieków chrześcijaństwa po wczesne średniowiecze, zarówno w zachodniej, jak i wschodniej części chrześcijańskiego świata. Podobnie bogaty program zaplanowany jest na kolejny rok akademicki.